

Istraživanje društvenih pokreta u Jugoistočnoj Europi: sustavni pregled literature

DOI: 10.5613/rzs.54.3.1

UDK321.7.02(4-11)

329.7(4-11)

316.4(4-11)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 12. 2024.

Karlo KRALJ <https://orcid.org/0000-0002-2929-5020>*Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska**karlo.kralj@fpzg.hr*

SAŽETAK

Društveni pokreti i s njima povezani fenomeni sve su češća tema društvenih istraživanja u Jugoistočnoj Europi. S obzirom na brzorastuću regionalnu literaturu o toj temi pojavljuje se potreba za razumijevanjem njezinih ključnih karakteristika i istraživačkih trendova. Ovaj članak donosi rezultate sustavnog pregleda literature o društvenim pokretima u deset zemalja Jugoistočne Europe na temelju analize 254 znanstvena rada iz baze Scopus. Analizira se nekoliko karakteristika radova: pokrivenost zemalja regije, najčešće korištene metode, najzastupljenije teme, prisutnost autora/ica i koncepata iz studija društvenih pokreta, izbor slučajeva te vrste komparativnog istraživanja. Tri su glavna uvida ovog rada. Prvo, istraživanja društvenih pokreta u Jugoistočnoj Europi sve se intenzivnije razvijaju u proteklih desetak godina, no uz neravnomjerno pokrivanje slučajeva iz različitih zemalja regije. Drugo, u istraživanjima prevladava dizajn studije jednog slučaja te su najčešće korištene kvalitativne metode, a među njima se posebno ističe polustrukturirani ili nestrukturirani intervju. Treće, istraživačka agenda usmjerena je ponajprije na masovne prosvjedne valove te se relativno rijetko bavi istraživanjem desne mobilizacije. Uzevši u obzir spomenute uvide, u radu se zaključuje kako unutar regionalne literature postoji prostor za iskorake kojima bi se mogla povećati akademska, ali i opća relevantnost istraživanja društvenih pokreta.

Ključne riječi: društveni pokreti, prosvjedi, aktivizam, kolektivna mobilizacija, Jugoistočna Europa

Autor zahvaljuje dvama anonimnim recenzentima. Autor također zahvaljuje Alexandri Elbakyan na doprinosu otvorenoj znanosti.

UVOD

Društveni pokreti i s njima povezani fenomeni sve su češća tema domaćih i regionalnih društvenih istraživanja, a od posebnog su interesa za politologiju i sociologiju. Suvremeni studiji društvenih pokreta (engl. *social movement studies*) razvili su se empirijski i teorijski uglavnom u zapadnoeuropskom i sjevernoameričkom kontekstu pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća (Cox i Flesher Fominaya, 2013). I danas je, međutim, to područje istraživanja obilježeno velikom usmjerenošću na istraživanje slučajeva na globalnom Zapadu, koji su kroz desetljeća poslužili kao osnova za razvoj niza teorijskih modela (Della Porta i Diani, 2011; Gagy, 2015b). Istraživanje društvenih pokreta u Jugoistočnoj Europi intenziviralo se tek u posljednjim desetljećima. Cilj je ovog rada prikazati razvoj studija društvenih pokreta te mapirati literaturu o društvenim pokretima u Jugoistočnoj Europi. Rad stoga donosi rezultate sustavnog pregleda literature koji analizira glavne karakteristike istraživanja: pokrivenost zemalja regije, najčešće korištene metode, najzastupljenije teme, prisutnost autora/ica i koncepata iz studija društvenih pokreta, izbor slučajeva te vrste komparativnog istraživanja. Također, pregledom se analizira i distribucija slučajeva te autorske institucionalne afilijacije po zemljama regije.

Članak je strukturiran u pet dijelova. U prvom će se dijelu sažeto prikazati razvoj studija društvenih pokreta te se osvrnuti na problematiku definiranja fenomena. Drugi će se dio usmjeriti na razvoj studija društvenih pokreta u Europi, s posebnim naglaskom na Istočnu i Jugoistočnu Europu. Potom će u trećem dijelu biti obrazložena metoda pregleda literature. U četvrtom dijelu bit će izneseni rezultati pregleda literature te će, konačno, u zaključnom dijelu biti izneseni najvažniji uvidi pregleda te implikacije za budući razvoj regionalne literature o društvenim pokretima.

NASTANAK I RAZVOJ STUDIJA DRUŠTVENIH POKRETA

Društveni pokreti kao tema istraživanja doživjeli su značajan uspon u akademskim publikacijama u proteklih dvadesetak godina. Jednostavna pretraga pokazuje da je ukupan broj znanstvenih članaka indeksiranih u bazi Scopus, koji u naslovu, sažetku ili ključnim riječima sadržavaju pojam “društveni pokret”, gotovo učetverostručen od kraja 2010. do kraja 2023. godine.¹ Iako se taj pokazatelj dijelom može objasniti rastom broja časopisa uključenih u citatne baze (Sivertsen, 2016), on svjedoči i o rastu akademske produkcije o društvenim pokretima. Ipak, fenomen društvenih pokreta i srodnih oblika mobilizacije nije u fokusu društvenih znanosti tek u posljednjih dvadeset godina, nego još od početka 19. stoljeća. Autori koji

¹ Broj članaka porastao je s 5512 na kraju 2010. godini na 21 216 na kraju 2023. godine.

danas pripadaju kanonu društvenih znanosti, poput De Tocquevillea, Marxa, Engelsa i Webera, bili su svatko na svoj način zainteresirani za objašnjenje kolektivne mobilizacije kao bitnog elementa političke promjene i stabilnosti (Cox i Flesher Fominaya, 2013).

Nastanak suvremenih studija društvenih pokreta uobičajeno se vezuje uz zapadnoeuropski i sjevernoamerički kontekst pedesetih godina 20. stoljeća (Tarrow, 2011). Suprotno pretpostavkama tadašnjih akademskih autoriteta, koji su poratno blagostanje i razvoj Zapada interpretirali kao kraj velikih društvenih sukoba, odnosno "kraj ideologije" (Bell, 1962; Lipset, 1957), šezdesete su godine 20. stoljeća donijele nove oblike građanske mobilizacije diljem Europe i Sjeverne Amerike (Bottomore, 1987). Upravo je u tom periodu došlo do artikulacije antiratnog pokreta, antinuklearnog pokreta, pokreta za prava žena, pokreta za građanska prava te niza drugih pokreta. Utjecajni zapadnoeuropski istraživači/ce često su te pokrete nazivali "novim" društvenim pokretima, smatrajući da njihova izražena postmaterijalistička obilježja proizlaze iz promjene u strukturi društvenih sukoba te prirode poslijeratnog kapitalizma (Melucci, 1980; Habermas, 1981; Offe, 1985; Touraine, 1985). Iako je paradigma "novih" društvenih pokreta doživjela brojne kritike i re-evaluacije, posebno u pogledu stvarne novosti pokreta (Calhoun, 1993; Buechler, 1995; Cox i Flesher Fominaya, 2013), navedeni pokreti ostali su u fokusu zapadnoeuropskih i sjevernoameričkih istraživača sve do kraja dvadesetog stoljeća (Kriesi, 1995).

Iz sjevernoameričke perspektive studiji društvenih pokreta razvili su se kroz suprotstavljanje teorijama koje su društvenu mobilizaciju prvenstveno objašnjavale kao posljedicu strukturnog pritiska. U literaturi se kao primjeri navode teorija relativne deprivacije, teorija statusne inkonzistencije, teorija masovnog društva, kao i Smelserova teorija kolektivnog ponašanja, koje se ponekad skupno nazivaju teorijama naprezanja i reakcije (engl. *strain and reaction theories*) (McAdam, 1982; Staggenborg, 2007). Iako između navednih teorija postoje brojne razlike, njihova sličnost očituje se u pretpostavci prema kojoj do mobilizacije dolazi primarno zbog velikih društvenih promjena, kriza i nezadovoljstava. Kritika je teorijama naprezanja i reakcije zamjerala determinističke pretpostavke o utjecaju strukturnih problema na pojavu mobilizacije, psihologizaciju društvenih pokreta te metodološki individualizam (Buechler, 2008). Teorije naprezanja i reakcije uglavnom su normativno pretpostavljale da su društveni pokreti nepoželjna pojava, a raširenost takvih pretpostavki može se objasniti dominacijom prethodno spomenutih teorija pluralizma i strukturnog funkcionalizma u američkoj poslijeratnoj sociologiji. Najjednostavnije rečeno, ako polazimo od pretpostavke da je moć u društvu ravnomjerno distribuirana te smatramo društveni sukob negativnom pojavom, očekivano je da

ćemo pokrete doživljavati kao nepotrebne, devijantne ili iracionalne pojave (McAdam, 1982).

Na temeljima kritike teorija naprezanja i reakcije postupno su se etablirali alternativni teorijski pristupi. Prvi od njih je teorija mobilizacije resursa (engl. *resource mobilization theory*), koja je naglasak u objašnjavanju mobilizacije stavila na organizacijske aspekte pokreta kao što su posjedovanje resursa, koalicije s grupama i pokroviteljima izvan samih pokreta te taktike konfrontacije i kooptacije u odnosu na državu (McCarthy i Zald, 1977). Za razliku od prethodno navedenih teorijskih pristupa, teorija mobilizacije resursa društvene pokrete koncipirala je kao politički, a ne psihološki fenomen te ih je dovela u vezu s racionalnim ponašanjem (McAdam, 1982). Iako je prva pridonijela depsihologizaciji društvenih pokreta kao objekta istraživanja, teorija mobilizacije resursa kritizirana je zbog svoje usmjerenosti na tzv. konvencionalne aspekte organizacije društvenih pokreta (Piven i Cloward, 1991). U svom poznatom djelu "Poor People's Movements" Frances Fox Piven i Richard Cloward na četiri studije američkih slučajeva društvenih pokreta pokazuju da izrazita usmjerenost pokreta na gradnju formalne organizacije i gradnju saveza s političkim elitama može oslabiti sposobnost stvaranja disrupcije, što je jedna od ključnih poluga moći društvenih pokreta (Piven i Cloward, 1978).

Drugi pristup naziva se teorijom političkog procesa (engl. *political process theory*), čiju je artikulaciju među prvima sustavno ponudio Doug McAdam u svojoj analizi afroameričke mobilizacije u SAD-u u razdoblju od 1930. do 1970. godine (McAdam, 1982). Iako kritizira teorije naprezanja i reakcije te teoriju mobilizacije resursa iz različitih perspektiva, McAdam zapravo nastoji integrirati oba pristupa u svoj eksplanatorni model koji obuhvaća tri faktora u objašnjenju društvenih pokreta: (1) strukturu političkih prilika (i prijetnji), (2) autonomne mobilizacijske resurse te (3) kognitivno oslobođenje. Upravo je treći faktor presudan dodatak prvim dvama faktorima koji su prema McAdamu "nužni, ali ne i dovoljni uzroci pobune" (McAdam, 1982: 48). Drugim riječima, povoljan strukturni kontekst i posjedovanje resursa neće sami po sebi dovesti do mobilizacije, nego je potrebno da među akterima mobilizacije postoji zajednička interpretacija koja navješćuje mogućnost postizanja cilja.²

Teorija političkog procesa, s posebnim naglaskom na političke prilike i prijetnje, relativno je brzo stekla popularnost i u Europi. Europski su istraživači i istraživačice teoriju političkog procesa u nekoliko obuhvatnih projekata tijekom devedesetih godina 20. stoljeća iskoristili kao temelj za komparativno istraživanje društvenih pokreta, odnosno pokušaj objašnjenja varijabilnosti u mobilizaciji i uspješnosti druš-

² Opširniji pregledi teorijskih pristupa na hrvatskom jeziku dostupni su i u nizu radova Milana Mesića (Mesić 1996, 1998).

tvenih pokreta u zapadnoeuropskim kontekstima (Kriesi, 1995; McAdam, McCarthy i Zald, 1996). Na prijelazu stoljeća učinjen je i dodatni korak u smjeru primjene teorije političkog procesa na istraživanjima transnacionalne mobilizacije društvenih pokreta (Della Porta i Tarrow, 2005).

Uz McAdama, najpoznatiji rani zagovaratelji teorije političkog procesa bili su Sidney Tarrow i Charles Tilly. Kao dio širega istraživačkog programa, iz suradnje tog trojca proizašao je koncept konfliktne politike (engl. *contentious politics*).³ Taj koncept, namjerno definiran vrlo apstraktno, predložen je sa svrhom povezivanja srodnih fenomena kao što su društveni pokreti, revolucije i građanski ratovi te istraživanja institucionalne i izvaninstitucionalne politike kao međusobno povezanih. Naime, prema McAdamu i suradnicima, razvojem društvenih znanosti došlo je do pretjerane specijalizacije za pojedinačne fenomene i organizacijske oblike. Koncept konfliktne politike, koji analizira generičke mehanizme i karakteristike raznorodnih fenomena, predložen je kako bi pojačao interdisciplinarnu suradnju i suprotstavio se hiperspecijalizaciji (McAdam, Tarrow i Tilly, 2001).

Teorija političkog procesa razvijala se istodobno sa sve izraženijim zaokretom prema kulturnim faktorima u objašnjenju društvenih pokreta, kakav se prema nekim autorima nazire još od početka osamdesetih godina 20. stoljeća (Johnston i Klandermans, 1996). Istraživanje kulturnih faktora posebno se usmjerilo na analizu interpretativnih okvira i uokvirivanja (engl. *framing*) koji pridonose mobilizaciji pokreta. Koncept okvira preuzet je iz tradicije simboličkog interakcionizma, ponajprije jednoga od ključnih djela Ervinga Goffmana (Goffman, 1974). Kako objašnjavaju Snow i suradnici, u jednom od svojih prvih analitičkih pregleda koncepta okvira, "pridajući značenje događajima i pojavama, okviri služe kako bi organizirali iskustvo i usmjerili individualno ili kolektivno djelovanje" (Snow i dr., 1986: 464).

³ S obzirom na relativnu novost koncepta "contentious politics" vrijedi spomenuti da je koncept u nas prethodno jednom već preveden kao "konfliktna politika" (Caramani 2013, prev. Davor Stipetić), ali i kao "prosvjedna politika" (McClain Brown, 2017), "politike osporavanja" (Gergorić, 2020), "politika suprotstavljanja" (Žilović, 2013) te "politika prijepora" (Mesić, 1998). Poseban je kuriozitet što je taj koncept, osim u akademskoj literaturi, povodom jedne privatne tužbe preveden i od strane ovlaštenog sudskog tumača, i to prilično prikladno kao "politika sukoba" (Uimeobitelji.net: <https://uimeobitelji.net/hina-i-petricusic-cehulic-i-cepo-sociolozi-s-pravnog-fakulteta-u-zagrebu-prenijeliznu-vijest-o-u-ime-obitelji/> (pristupljeno: 29. studeni 2024.). Pridjev "contentious" predstavlja problem i u drugim jezicima, uključujući francuski, na kojem je naslov knjige "Contentious Politics" (Tilly i Tarrow, 2007) preveden kao "Politique(s) du conflit" (Tilly i Tarrow, 2015); te talijanski, gdje je isti naslov preveden u jednini kao "La politica del conflitto" (Tilly i Tarrow, 2008). Španjolski prijevod "política contenciosa" mnogo je više nalik engleskom izvorniku (Tilly, 2022), dok njemački prijevod sintagme prilikom pisanja članka nije pronađen. S obzirom na sve navedeno, uzimajući u obzir i prijevode na druge jezike, najprikladniji bi prijevod u nas bio ili "konfliktna politika", ili "politika sukoba". Iako se ovdje koristi prijevod "konfliktna politika", to nije nužno najbolje rješenje te bi u narednim godinama bilo korisno raspraviti i standardizirati prijevod. Naime, kao i u brojnim drugim kontekstima, problem predstavlja i prijevod pojma "politics".

Istraživanje okvira i uokvirivanja dovelo je i do obnavljanja fokusa na uvjerenja, vrijednosti, ideje i ideologije u društvenim pokretima (Oliver i Johnston, 2005), a daljnji razvoj te istraživačke agende doveo je do konceptualizacije generičkih elemenata uokvirivanja, kao i takozvanih nadređenih okvira (engl. *master frames*) u kolektivnom djelovanju (Gerhards i Rucht, 1992; Snow i Benford, 1992; Carroll i Ratner, 1996). Unatoč pokušajima da se stvori apstraktniji konceptualni okvir, kao i prikladne metode istraživanja, jedan od ključnih autora u području već je krajem devedesetih godina 20. stoljeća primijetio da istraživanja okvira i uokvirivanja pate od izrazite deskriptivnosti i manjka sustavne komparativne analize koja bi nadišla specifične pokrete i povijesne periode (Benford, 1997).

Iako je teorija političkog procesa u studije društvenih pokreta uvela pojačani senzibilitet za djelatnu moć i strategiju društvenih pokreta, dio istraživača i istraživačica krajem 20. stoljeća kritizirao ju je zbog tendencije prema strukturalističkim objašnjenjima (Goodwin i Jasper, 1999). Ta se kritika posebno osvrnula na strukturu političkih prilika, za koju je jednom napisano da bi mogla “poput spužve upiti praktično svaki aspekt okoline društvenih pokreta – političke institucije i kulturu, različite krize, političke saveze i promjene javnih politika” (Gamson i Meyer, 1996: 275). Kako bi se spriječile te tendencije, nužno je bilo prihvatiti da političke prilike i prijetnje treba analitički precizirati te da one postoje samo u onoj mjeri u kojoj ih društveni pokreti takvima percipiraju (Gamson i Meyer, 1996).⁴ Istraživanja percepcija, značenja i osjećaja tako u posljednjih dvadeset godina sve više dobivaju na važnosti u analizi društvenih pokreta (Goodwin, Jasper i Polletta, 2001; Jasper, 2011), a jedan je autor čak zaključio da je u teoriji društvenih pokreta došlo do poststrukturalističkog konsenzusa (Kurzman, 2003).

Istodobno s razvojem istraživanja društvenih pokreta dolazilo je i do pokušaja definiranja fenomena. Društveni su pokreti, međutim, kao istraživački problem opterećeni nizom različitih pristupa i intelektualnih tradicija koje uvelike prelaze prethodno opisane teorijske modele, odnosno uže polje studija društvenih pokreta. Takva situacija otežava zadaću pružanja jedinstvene definicije koja bi obuhvatila dovoljno empirijskih slučajeva, a da pritom ne bude suviše apstraktna.

Kao primjer “maksimalističke” definicije društvenih pokreta mogli bismo navesti prijedlog Charlesa Tillyja, jednog od najistaknutijih komparativno usmjerenih društvenih znanstvenika dvadesetog stoljeća. On interpretira društvene pokrete kao specifičnu vrstu konfliktne politike koja ne postoji oduvijek, nego je izmišljena na Zapadu krajem 18. stoljeća (Tilly, 2004). Prema njemu društvene pokrete možemo definirati kroz tri ključna elementa. Prvo, društveni pokreti su kontinuirane

⁴ Kritička polemika između mladih i starijih istraživača/ica na temu strukturalizma u teoriji političkog procesa može se detaljnije popratiti u prvih šest poglavlja knjige “Rethinking Social Movements: Structure, Meaning, Emotions” (Goodwin and Jasper, 2004).

kampanje, a ne jednokratni događaji. Drugo, društveni pokreti uključuju specifičan repertoar javnih izvedbi, što uključuje demonstracije, skupove i slične događaje. Treće, svaki društveni pokret želi se javno predstaviti kao dostojanstven, ujedinjen, brojan i predan – četiri karakteristike koje Tilly sumira kroz akronim WUNC (engl. *worthiness, unity, numbers, commitment*) (Tilly, 2004). Iako je Tillyjevo inzistiranje na povijesnoj specifičnosti društvenih pokreta opravdano, tako kompleksna definicija u riziku je da izostavi cijeli niz fenomena uobičajeno povezanih s društvenim pokretima, primjerice radničke štrajkove.

Mnogo apstraktniju definiciju, koja je imala namjeru obuhvatiti sve glavne teorijske pravce u studijima društvenih pokreta ponudio je Mario Diani (Diani, 1992). On na temelju pregleda ključnih autora iznosi sintezu prema kojoj društveni pokreti uključuju tri elementa: (a) mreže neformalnih interakcija, (b) dijeljeni identitet i (c) sudjelovanje u sukobu. Ta se tri elementa mogu sažeti u sljedećoj definiciji: “Društveni pokret je mreža neformalnih interakcija između mnoštva pojedinaca, grupa i/ili organizacija uključenih u politički ili kulturni sukob na temelju dijeljenog kolektivnog identiteta” (Diani, 1992: 13). Diani je prilikom predlaganja te definicije također istaknuo da društveni pokreti ne djeluju nužno putem nekonvencionalnoga, nasilnog ili izvaninstitucionalnog djelovanja, nego da je to samo jedna od njihovih mogućih karakteristika (Diani, 1992). Ta je Dianijeva opaska relevantna i zbog učestalog izjednačivanja društvenih pokreta s fenomenom prosvjeda – kako u akademskoj, tako i u općoj javnosti. Naime, prosvjedi mogu biti dio djelovanja ne samo društvenih pokreta, nego i različitih organizacija, udruga, interesnih udruženja, političkih stranaka, pa i same vlasti. Razlog je poistovjećivanja društvenih pokreta s prosvjedima u tome što društveni pokreti u pravilu imaju manje mogućih puteva institucionalnog utjecaja i resursa te načelno imaju manju moć u odnosu na druge aktore (Della Porta i Diani, 2020). Često izjednačivanje pojma društvenih pokreta i prosvjeda imalo je važne implikacije i za izbor ključnih riječi u pretraživanju literature, o čemu će više riječi biti u metodološkom opisu sustavnog pregleda.

Neovisno o problemu definiranja, društveni su pokreti ostali u interesu različitih područja društvenih znanosti. Nekoliko dobrih primjera daju Meyer i Lupo (2010). Društvenim pokretima možemo se primjerice baviti na razini individualnih motivacija prosvjednika, pri čemu važnu ulogu ima socijalna psihologija; pokrete možemo proučavati kao stabilne organizacije, pri čemu ćemo se osloniti na sociologiju organizacije; konačno, pokretima se možemo baviti kroz prizmu njihovih posljedica na političko odlučivanje, što će uglavnom uključivati analizu javnih politika (Meyer i Lupo, 2010). Društveni se pokreti često ističu kao jedna od tema u sveučilišnim udžbenicima političke sociologije (Bottomore, 1987; Nash, 2010; Dobratz, Waldner i Buzzell, 2019) i komparativne politike (Caramani, 2013; Clemens, 2016; Lim, 2016).

Suočeni s potrebom za obuhvaćanjem različitih razina analize, od država do pojedinaca, kao i kompleksnih interakcija aktera na različitim razinama, suvremene istraživačice i istraživači društvenih pokreta poseban su teorijski doprinos širem području društvenih znanosti pokušali dati kroz dva koncepta: polje strateškog djelovanja (Fligstein i McAdam, 2011) i arenu (Jasper i Duyvendak, 2015). Uvelike inspirirani Bourdieuom, prijedlozi tih koncepata motivirani su željom za analizom odnosa između strukture i djelovanja, kao i odnosa između makrorazine, mezorazine i mikrorazine analize.

Danas su studiji društvenih pokreta akademski etablirano područje s globalno relevantnim časopisima kao što su *Social Movement Studies* i *Mobilization*. Važno je spomenuti i pokušaj izgradnje aktivističko-akademske publike kroz časopis *Interface*, osnovan 2009. godine upravo sa svrhom posredovanja doprinosa akademskih istraživanja prema društvenim pokretima te, obratno, prijenosa aktivističkog znanja prema akademskom polju.⁵

Sve snažnija institucionalizacija akademskog istraživanja društvenih pokreta dovela je i do kritike koja upozorava na rizik hiperspecijalizacije, odnosno prioritiziranja analize prosvjedne dinamike u odnosu na izbornu dinamiku ili obratno (Hutter, Kriesi i Lorenzini, 2018). Riječima Jacka Goldstonea, "društveni pokreti predstavljaju ključan element normalne politike u modernim društvima te postoji tek nejasna i propusna granica između institucionalizirane i neinstitucionalizirane politike" (Goldstone, 2003: 2). Poseban doprinos takvom pristupu dali su istraživači i istraživačice usmjerene na analizu strukture političkog konflikta u Europi, koje tretiraju izbornu arenu i prosvjednu arenu kao jednako relevantne (Kriesi i dr., 2008, 2020). Također, u smislu organizacijske analize, političke stranke i društveni pokreti sve se više pokazuju kao blisko povezani fenomeni, a istraživačice i istraživači pojačano su zainteresirani za hibridne organizacijske oblike koji obuhvaćaju karakteristike obaju fenomena (Kitschelt, 2006; Almeida, 2010; Heaney i Rojas, 2015; Della Porta i dr., 2017; Pirro i Castelli Gattinara, 2018).

⁵ Više informacija na službenoj stranici časopisa: <https://www.interfacejournal.net/who-we-are/> (Pristupljeno: 29. studeni 2024.)

SUVREMENA ISTRAŽIVANJA DRUŠTVENIH POKRETA U EUROPI TE ISTOČNOJ I JUGOISTOČNOJ EUROPI

Problematiziranje krize demokracije postalo je općim mjestom društvenih znanosti u protekla tri desetljeća. Rast interesa za istraživanje društvenih pokreta u europskom kontekstu barem se djelomično može povezati upravo s rastućim interesom za razumijevanje krize predstavničke demokracije. Neke od najpoznatijih artikulacija problema, poput Maninove auditorijske demokracije (Manin, 1997) ili Croucheve postdemokracije (Crouch, 2004), na prijelazu stoljeća usmjerile su se na problematiziranje sve veće otuđenosti građanki i građana od institucija i mehanizama predstavničke demokracije. Trendovi pada izborne izlaznosti, rasta volatilnosti i pada stranačkog članstva počeli su potvrđivati takve problematizacije (Mair, 2006; cf. Norris, 2002). U objašnjenjima trendova osobito se istaknula uloga političkih stranaka kao svojevrsnih "kartelskih" organizacija sa sve manje programskih i ideoloških razlika te sve izraženijom sličnošću "povlačenja" od društva u smjeru državnih struktura (Katz i Mair, 1995, 2009). Do kraja prvog desetljeća novog stoljeća, artikulacija krize dobila je dodatnu inspiraciju u pojavi svjetske ekonomske krize, poznatije kao Velika recesija, koja je istaknula globalnu nadmoć ekonomskih elita u odnosu na demokratske poretke (Mair, 2011) i takozvanu krizu demokratskog kapitalizma (Streeck, 2011). Upravo je tijekom i nakon Velike recesije niz europskih zemalja doživio intenzivnu prosvjednu mobilizaciju kojom su građanke i građani problematizirali ekonomsku krizu kao blisko povezanu s krizom demokracije (Della Porta, 2013).

S obzirom na posljedice Velike recesije, interes za objašnjavanje uzroka, razvoja, održivosti i uspješnosti društvenih pokreta postao je sve veći. Počeli su se pojavljivati apeli za ponovno uvođenje kapitalizma u analizu prosvjeda (Della Porta, 2015). Iako je marksistička analiza tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća bila relevantna u istraživanju društvenih pokreta, u kasnijim je fazama počela gubiti svoju važnost zbog sve većeg utjecaja teza o postmaterijalizmu koje je popularizirala paradigma "novih" društvenih pokreta (Hetland i Goodwin, 2013). Drugim riječima, uobičajeni faktori od interesa u studijima društvenih pokreta (političke prilike i prijetnje, identiteti, uokvirivanje, organizacija, itd.) često su proučavani bez povezivanja s političkom ekonomijom (Krinsky, 2013). Nekoliko autora u proteklom je desetljeću zato predložio konkretne načine reintegriranja elemenata marksističke analize u studije društvenih pokreta (Cini i dr., 2017).

Specifičnost razvoja studija društvenih pokreta u Istočnoj Europi proizlazi iz konteksta osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća, kad su društvene znanosti u ovom dijelu svijeta bile izložene snažnom utjecaju teorija demokratizacije i takozvane tranzitologije. Naime, te su teorije ključnu ulogu u postsocijalističkoj

tranziciji davale civilnom društvu, koje je u svojoj liberalnoj konceptualizaciji bilo zamišljeno kao organizacijsko polje prodemokratski orijentiranih nevladinih udruženja, relativno autonomnih od države (Diamond, 1994; Keane, 1998). Studiji društvenih pokreta razvili su se upravo zahvaljujući kritičkom dijalogu dijela istraživača/ica s takvom konceptualizacijom civilnog društva, i to u najmanje tri aspekta kritike. Prvo, temeljna kritika problematizirala je nepreciznost samog pojma civilnog društva (Bermeo, 2003; Bilić, 2011; Kumar, 1993). Ta je kritika posebno adresirala redukciju civilnog društva na takozvani treći sektor kojim dominira specifičan oblik profesionalizirane nevladine organizacije, koja prema državi djeluje ponajprije kroz lobističke i zagovaračke aktivnosti (Sampson, 2004). Osim što je izostavljala niz neformalnih veza i kolektiva tipičnih za društvene pokrete, ta je koncepcija civilnog društva često počivala na normativnoj pretpostavci o potrebi odvajanja stranačkih (državnih, institucionalnih) i nestranačkih (nedržavnih, neinstitucionalnih) aktera (Meiksins Wood, 1995; Foley i Edwards, 1996). Problematika depolitizacije civilnog društva, odnosno njegova koncipiranja kao odvojenog od sfere političkog konflikta tema je i u recentnijim regionalno usmjerenim radovima (Stubbs, 2012; Mikuš, 2018; Kralj, 2021; Baća, 2022). Druga kritika povezana je s pretpostavkom o akterima civilnog društva kao inherentno prodemokratskima i liberalno orijentiranima. Naime, već se u devedesetim godinama 20. stoljeća pokazalo da desni akteri ravnopravno koriste okvir civilnog društva upravo kao i njihovi lijevi i liberalni oponenti (Kumar, 1993; Kopecky i Mudde, 2005). Danas se upravo studiji društvenih pokreta sve češće bave prosvjednom mobilizacijom radikalne desnice u nizu istočnoeuropskih država (Castelli Gattinara i Pirro, 2018). Konačno, treća kritika odnosi se na ulogu civilnog društva u normalizaciji neoliberalnih reformi, prije svega u pogledu supstituiranja države nevladinim organizacijama u pružanju socijalnih usluga (Mikuš, 2018; Vetta, 2018).

U proteklom je desetljeću nekoliko zbornika i posebnih izdanja časopisa objavljeno upravo na temu heterogenosti i kompleksnosti pojma civilnog društva u Istočnoj Europi (Jacobsson i Saxonberg, 2013; Fagan i Sircar, 2017). Razlike između studija civilnog društva i studija društvenih pokreta, makar u grubim crtama, mogu se identificirati i u pregledima literature koji nisu samo regionalno usmjereni. Prema Della Porti, studiji društvenih pokreta relativno su zainteresiraniji za istraživanje konflikta kao uobičajenog elementa politike, dok studiji civilnog društva često prioritziraju aktere poput zagovaračkih udruga koje su sklonije konsenzusu i suradnji s elitama (Della Porta, 2020).

Kriza demokracije i Velika recesija pogodile su, na svoj način, i istočnoeuropske kontekste. No, upravo je krizni i postkrizni period pokazao da se na te kontekste ne može samo primijeniti znanja i pretpostavke koje su proizišle iz istraživanja društvenih pokreta na zapadnoeuropskim i sjevernoameričkim slučajevima (Piotrowski,

2015). To se prije svega odnosi na činjenicu da Istočna Europa ima značajno drukčiji položaj u globalnom kapitalizmu od Zapadne Europe, i to ne samo u pogledu transformacije devedesetih godina, nego i poslijeratnoga ekonomskog rasta pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća (Gagyi, 2015b). Drugim riječima, istočnoeuropski konteksti nisu doživjeli demokratski kapitalizam tijekom 20. stoljeća pa je u njima zbog toga neprecizno govoriti o njegovoj krizi. Istovremeno, društva Istočne Europe već se od devedesetih godina 20. stoljeća, u relativnom kontinuitetu, suočavaju s mjerama štednje, privatizacijom i osiromašenjem (Gagyi, 2015a, 2017).

U kontekstu političke i ekonomske krize, istraživačice i istraživači društvenih pokreta u Jugoistočnoj Europi relativno su se recentno usmjerili na proučavanje novih organizacijskih oblika, strategija i taktika u regionalnom aktivizmu, osobito vezano uz probleme urbanog razvoja, kao i pokušaje socioekonomske prosvjedne mobilizacije (Horvat i Štiks, 2015; Fagan i Sircar, 2017; Milan i Dolenc, 2023).

METODOLOGIJA

U posljednjih se nekoliko desetljeća globalna znanost susreće s galopirajućim rastom u broju akademskih časopisa i publikacija (To i Yu, 2023). U tim je uvjetima uloga pregleda literature kao sredstva sumiranja i evaluacije akademske produkcije sve važnija. Specifična svrha sustavnih pregleda literature, koji najčešće obuhvaćaju veću količinu znanstvenih publikacija, jest da "identificiraju, evaluiraju i sintetiziraju sve relevantne studije o određenoj temi" (Petticrew i Roberts, 2006: 9). Za razliku od tradicionalnih, tzv. narativnih pregleda literature, sustavni pregledi literature provedeni su kroz detaljno dokumentiranu proceduru identifikacije i analize radova, što omogućuje i replikabilnost pregleda (Jesson, Matheson i Lacey, 2011).

Kako je spomenuto u uvodu, cilj je ovog pregleda literature prikazati i opisati područje istraživanja društvenih pokreta u Jugoistočnoj Europi. Važno je odmah na početku odgovoriti na pitanje definicije regije. U ovom pregledu literature regija obuhvaća istraživačku produkciju na slučajevima iz deset zemalja: Albanije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Bugarske, Hrvatske, Kosova, Sjeverne Makedonije, Slovenije, Srbije te Rumunjske. Iako se Grčka i europski dio Turske mogu smatrati Jugoistočnom Europom, istraživanja na slučajevima iz tih zemalja nisu uključena u ovaj pregled literature zato što nemaju iskustvo postsocijalističke tranzicije, koje je, kao što je argumentirano u prethodnim dijelovima rada, bitno utjecalo na razvoj studija društvenih pokreta u regiji. S obzirom na specifičnu važnost postsocijalističkog konteksta za razvoj društvenih pokreta, istraživanje je obuhvatilo samo radove o pokretima poslije 1990. godine, odnosno onim pokretima i prosvjedima koji su se dogodili nakon pada socijalizma.

Za pretraživanje radova korištena je bibliografska baza Scopus. Ta je baza izabrana kao alternativa bazi Web of Science. Iako se te baze danas koriste kao mjerodavni izvori najrelevantnije znanstvene produkcije, obje se susreću s nekoliko ozbiljnih mana: sklone su natpredstavljanju izvora na engleskom jeziku, nejednakom predstavljanju zemalja i općenito potpredstavljenosti literature u društvenim znanostima i humanistici (Pranckutė, 2021). Ipak, u usporedbi s Web of Science, Scopus obuhvaća nešto veći broj časopisa, a pritom općenito dobro pokriva društvene znanosti (Walters, 2017). Razmotrena je mogućnost korištenja servisa za pretraživanje Google Scholar, ali je ta mogućnost odbačena s obzirom na vrlo nisku mogućnost replikacije pretrage (Gusenbauer i Haddaway, 2020). S obzirom na problem veće zastupljenosti izvora na engleskom jeziku, pretraga je ograničena samo na radove objavljene na engleskom. Pregled je obuhvatio znanstvene članke i poglavlja u zbornicima. Zbog velikog broja radova uključenih u analizu, ali i zahtjevnosti same analize, pregled nije obuhvatio znanstvene monografije.

Kako je cilj pretrage bio zahvatiti što veći broj radova, pretraga je provedena korištenjem triju ključnih riječi: "social movement" (u jednini i množini), "protest" (u jednini i množini) te "activism". Te su riječi pretraživane u naslovu i sažetku rada te autorskim ključnim riječima. Za svaku od navedenih deset zemalja pretraživanje je provedeno zasebno s ciljem pronalaženja radova u kojima se istovremeno pojavljuje bilo koja od ključnih riječi i ime zemlje. Korišten je sljedeći niz za pretraživanje: TITLE-ABS-KEY ("social movement" OR "social movements" OR "protest" OR "protests" OR "activism") AND TITLE-ABS-KEY (*engleski naziv zemlje*) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar") OR LIMIT-TO (DOCTYPE, "ch")). Pretraga je provedena bez specificiranja obuhvata godina te je obuhvatila sve radove dostupne u bazi Scopus u trenutku pretrage (srpanj 2024. godine). Na temelju inicijalne pretrage za svaku je zemlju posebno provedeno isključivanje radova prema nekoliko kriterija.

Prvo, isključeni su svi radovi koji u naslovu, sažetku i ključnim riječima nisu imali nikakvu poveznicu s društvenim pokretima. S obzirom na to da se izabrane ključne riječi često koriste u vrlo raznolikim kontekstima, posebno "protest", mnogi su radovi zahvaćeni inicijalnim pretraživanjem bili posve nepovezani s temom ovog pregleda.

Radovi koji se jesu bavili pokretima isključeni su zbog barem jednog od sljedećih kriterija isključivanja:

- rad nije na engleskom,
- rad nije poglavlje u zborniku ili znanstveni članak (npr. riječ je o pojedinačno indeksiranom poglavlju monografije),
- rad se bavi slučajevima pokreta ili prosvjeda samo posredno (npr. analiza marketinških strategija tvrtki ili medijskog praćenja prosvjeda),

- rad se bavi slučajevima koji su se dogodili prije 1990. godine (npr. Anti-birokratska revolucija),
- rad se bavi slučajevima koji se nisu dogodili u pretraživanoj zemlji (npr. prosvjedi dijaspore).

Isključivanje je provedeno u dvije faze. Glavnina isključivanja obavljena je u prvoj fazi pregledavanjem naslova i sažetaka rada. U drugoj fazi učinjena je još jedna provjera uključenih radova te je dodatno isključen manji broj radova. Podaci o broju isključenih radova po fazama dostupni su u tabličnom prikazu u dodatku objavljenom u online prilogu ovog članka.

Spajanjem svih pojedinačnih pretraživanja, odnosno njihovih konačnih rezultata, dobiven je uzorak od 289 radova. Taj broj uključuje 3 rada nadodana Sloveniji i 2 rada nadodana Rumunjskoj putem slučajeva iz komparativnih istraživanja pronađenih pretragom drugih zemalja.

Konačno, izuzimajući sve višestruko prisutne radove koji se pojavljuju u dvije ili više zemalja obuhvaćenih pregledom, ukupan broj identificiranih radova iznosi 254. Karakteristike svakoga pojedinačnog rada kodirane su, odnosno zabilježene u tablicu na temelju koje je provedena analiza. Cijeli postupak identifikacije i kodiranja samostalno je proveo autor članka. Rezultati analize iznose se u sljedećem dijelu rada.

ANALIZA RADOVA

Konačni pregled literature obuhvatio je 254 jedinstvene bibliografske jedinice. Struktura zastupljenosti slučajeva iz država u odnosu na radove prikazana je u Tablici 1.⁶ Prema udjelu slučajeva kojima se bave radovi prednjače Rumunjska i Srbija, a na začelju se nalaze Crna Gora i Albanija.

Tablica 1. Geografska distribucija analiziranih slučajeva po zemljama i autorskoj afilijaciji.

Zemlja analiziranih slučajeva	Broj radova	Udio u ukupnom broju radova	Prvi autor/ica s domaćom afilijacijom	Udio domaće autorske afilijacije prvog/e autora/ice po pojedinoj zemlji
Albanija	4	1%	2	50%
BiH	45	16%	7	16%
Bugarska	31	11%	13	42%
Crna Gora	8	3%	3	38%
Hrvatska	45	16%	20	44%
Kosovo	11	4%	5	45%
Rumunjska	58	20%	21	36%
Sj. Makedonija	17	6%	3	18%
Slovenija	16	6%	5	31%
Srbija	54	19%	19	35%
ukupno	289	100%		

Struktura autorstva prema institucionalnoj afilijaciji prvog autora/ice pokazuje da, barem kad je u pitanju Scopus, publikacijama dominiraju istraživači/ice s institucija u Ujedinjenom Kraljevstvu i Sjedinjenim Američkim Državama. Tek na trećem mjestu nalazi se Rumunjska, a nakon toga slijede Hrvatska i Srbija (Tablica 2).

Kad govorimo o strukturi autorstva radova po zemljama slučaja, udio autora/ica s domaćih institucija ni u jednoj zemlji ne prelazi 50%, a u BiH iznosi samo 16% (Tablica 1).⁷ S obzirom na prethodno objašnjena ograničenja vezana uz bazu

⁶ Kao što je prethodno već istaknuto, ukupan broj radova u lijevom dijelu Tablice 1 iznosi 289 zato što neki radovi obuhvaćaju slučajeve u više država regije.

⁷ Moguće je da jedan dio autora/ica sa stranih institucija ima državljanstvo zemlje kojom se bavi u istraživačkom radu, no to nije javno dostupan podatak.

Scopus, ne možemo na temelju tih informacija zaključiti da lokalni istraživači/ice slabo istražuju društvene pokrete. Naime, moguće je da je dio istraživanja objavljen na lokalnim jezicima ili pak u lokalnim znanstvenim časopisima koji u određenom razdoblju nisu bili zastupljeni u Scopusu. Neovisno o razlogu, ti su podaci indikativni za razumijevanje položaja lokalnih istraživača/ica i lokalnih časopisa u globalnom akademskom izdavaštvu koje je prožeto regionalnim nejednakostima (Collyer, 2018).

Tablica 2. Autorstvo i poredak autora/ica prema zemlji afilijacije institucije.

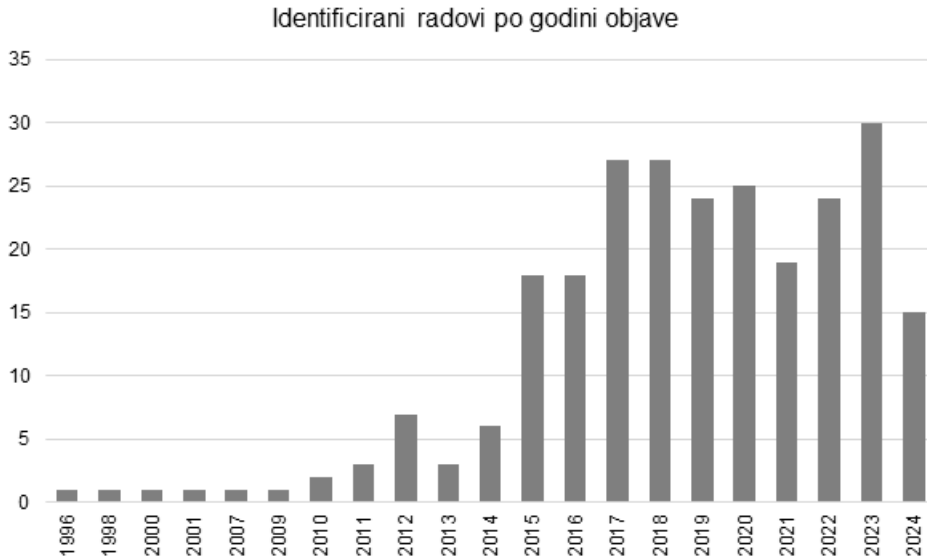
	zemlja afilijacije institucije	1. autor/ica	2. autor/ica	3. autor/ica
1	UK	39	6	
2	SAD	24	4	1
3	Rumunjska	21	6	
4	Hrvatska	20	1	2
5	Srbija	19	1	
6	Italija	16	4	
7	Bugarska	13	0	1
8	Njemačka	11		
9	Austrija	9	1	
10*	Kanada	7		
10*	BiH	7		
11*	Slovenija	5		
11*	Kosovo	5		
12*	Crna Gora	3		
12*	Sj. Makedonija	3	1	
13	Albanija	2		

* Zemlje s istim rednim brojem su na istom mjestu u poretku prema broju prvih autora radova.

I dok se do 2010. godine broj radova kreće od nula do samo nekoliko godišnje, poslije 2010. godine broj doživljava značajan rast. Dakako, to je samo djelomično relevantan podatak zbog toga što se vremenom obuhvat Scopusa znatno promijenio. Ipak, čak i uz tu opasku, trend povećanja broja radova u posljednjih je desetak

godina jasan. Rekordna je bila 2023. godina, u kojoj je objavljeno 30 od ukupnog broja identificiranih radova.⁸

Grafikon 1. Distribucija identificiranih radova po godini objave

U analizi metodološkog pristupa vrlo je jasna dominacija kvalitativnih metoda istraživanja. Od svih radova, njih 200 (79%) uključuje samo kvalitativne metode, dok samo njih 17 (7%) uključuje samo kvantitativne metode, a 11 (4%) kombinira kvalitativne i kvantitativne metode. 26 (10%) radova nije jasno specificiralo korištene metode istraživanja.

Među isključivo kvalitativnim radovima najzastupljenija metoda je polustrukturirani ili nestrukturirani intervju, koja se pojavljuje u 61% kvalitativnih radova. Uz intervju se ističe analiza organizacijskih dokumenata (32%), različiti oblici promatranja, promatranja sa sudjelovanjem ili etnografije (27%) te analiza medijskih izvora (26%) koja ponekad dolazi u kombinaciji s analizom diskursa ili analizom okvira (engl. *framing analysis*) (17%). Jedan broj radova bavi se analizom događaja, uglavnom njihovom kronološkom rekonstrukcijom (15%), no praćenje procesa (engl. *process tracing*) i komparativna historijska analiza (engl. *comparative historical analysis*, CHA) spomenute su u samo 3% kvalitativnih radova. Velika zastupljenost intervjua ne iznenađuje s obzirom na to da je intervjuiranje, posebno provođenje intervjua s aktivistima i aktivistkinjama, jedan od glavnih izvora podata-

⁸ Broj za 2024. odnosi se samo na period od siječnja do srpnja.

ka o pokretima (Della Porta 2014a). Intervjui imaju i veliku važnost u razumijevanju mobilizacije na individualnoj razini kroz istraživanje motivacija, percepcija i osobne povijesti aktivista i aktivistkinja (Blee i McDowell, 2022). Zanimljivo je da samo četiri rada koristi metodu fokusnih grupa, i to uvijek u kombinaciji s individualnim intervjuima. Iako prilično teške za organizirati, ali i analizirati, fokusne grupe imaju velik potencijal kao metoda koja može pomoći u razumijevanju grupnih normi i identiteta unutar društvenih pokreta (Della Porta 2014b).

Radovi koji uključuju samo kvantitativne metode uglavnom su bazirani na anketnim podacima (59%) ili podacima o prosvjednim događajima (41%), a ponekad i njihovom kombiniranju. Podaci o prosvjednim događajima u kvantitativno orijentiranim studijama uglavnom proizlaze iz analize prosvjednih događaja (engl. *protest event analysis*, PEA) kao specifične metode analize sadržaja (Hutter 2014) koja se prometnula u jednu od tipičnih metoda unutar studija društvenih pokreta (npr. Dolenc i dr., 2020). Još je jedna metoda specifična za studije društvenih pokreta izravno anketiranje sudionika/ica prosvjednih događaja, no ona je iskorištena u samo tri rada (npr. Vukelić i Pešić, 2023). Osim što je logistički zahtjevna, ta je metoda osobito izazovna u pogledu kvalitete uzorka (Walgrave, Wouters i Ketelaars, 2016).

Konačno, malobrojni radovi koji kombiniraju kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja uglavnom koriste makroperspektivu koju omogućuju podaci o, primjerice, trendovima u prosvjedovanju te ih upotpunjuju dodatnim kvalitativnim istraživanjem medijskih izvora, analizom povijesnog konteksta ili intervjuima. Važno je naglasiti da kombiniranje metoda često ne znači da su korištene metode podjednako važne, nego se često događa da preteže kvalitativni ili kvantitativni aspekt rada.

Analizom je utvrđen i udio radova koji se pozivaju na autore ili koncepte izravno povezane s teorijama iz uvodnog dijela ovog rada, odnosno teorijama za koje se može reći da čine "mainstream" suvremenih studija društvenih pokreta. Identificirana su 104 (41%) takva rada, što potvrđuje da se istraživanjem društvenih pokreta, aktivizma i prosvjeda ne bave samo studiji društvenih pokreta. Od onih radova koje možemo povezati sa studijama društvenih pokreta, znatan se dio u nekoj mjeri referira na teoriju političkog procesa, koja je još devedesetih opisana kao "hegemonia paradigma među analitičarima društvenih pokreta" (Goodwin i Jasper, 1999: 28).

Od 254 rada, ukupno 44 rada ili samo 17% uključuje komparaciju slučajeva iz više zemalja. Od toga 25 uključuje slučajeve iz dviju ili više zemalja Jugoistočne Europe, a 26 radova uključuje slučajeve iz najmanje jedne zemlje Jugoistočne Europe i najmanje jedne zemlje izvan regije. Komparativnim radovima dominira dizajn na malom broju slučajeva, odnosno komparacije koje uključuju dvije, tri ili četiri zemlje (34 rada ili 77%).

Tablica 3 pokazuje zemlje čiji su slučajevi zastupljeni u najmanje dva komparativna rada. Daleko najzastupljenija je Srbija (21 rad), a zanimljivo je da se među prvih deset zemalja nalaze i Mađarska, Poljska te Češka. Albanija, Crna Gora i Kosovo nisu zastupljene niti u jednom komparativnom radu pa zato nisu niti uključene u ovaj dio analize.

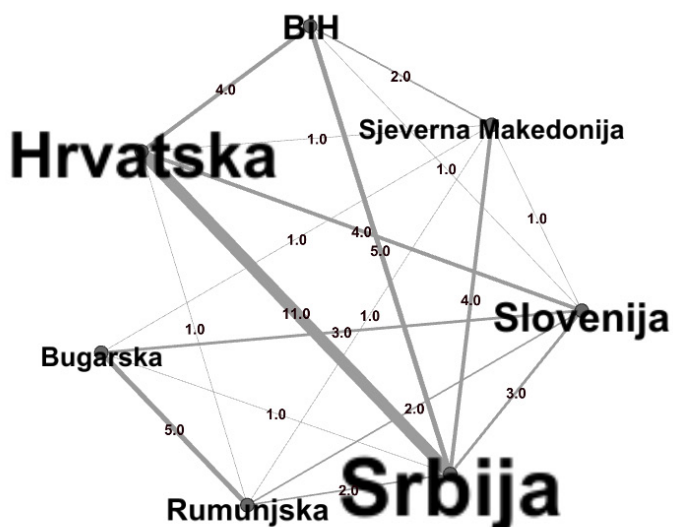
Tablica 3. Zemlje slučajeva prema zastupljenosti u komparativnim radovima.

Zemlja	Broj komparativnih radova u kojima je zemlja zastupljena
Srbija	21
Hrvatska	16
Rumunjska	11
BiH	10
Slovenija	8
Bugarska	7
Mađarska	7
Sj. Makedonija	6
Poljska	6
Češka	4
Njemačka	3
Grčka	3
Italija	3
Gruzija	2
Rusija	2
Ukrajina	2

Jednostavnom analizom mreža otkriva se i nešto više detalja o unutarregionalnoj komparaciji. Ti su odnosi prikazani na Slici 1, gdje su zemlje predstavljene kao čvorovi (engl. *nodes*), dok je istovremeno pojavljivanje u komparaciji predstavljeno kroz veze, tj. bridove (engl. *edges*). Ako između dva čvora postoji brid, znači da su slučajevi iz dvije zemlje najmanje jednom komparirani. Slučajevi iz Sjeverne Makedonije, Slovenije i Srbije jedini su barem jednom komparirani sa svih preostalih šest zemalja.

Veličina čvora (naziv zemlje) pak pokazuje relativnu važnost zemlje u odnosu na ukupni broj veza s drugim zemljama u komparativnim radovima putem mjere težinskog stupnja (engl. *weighted degree*). Tako za Srbiju težinski stupanj iznosi 26, dok za Bugarsku ista mjera iznosi 10. Debljina brida pokazuje učestalost komparacije između slučajeva iz dviju zemalja. U radovima su istovremeno najzastupljeniji slučajevi iz sljedećih parova zemalja: Hrvatska i Srbija (11 radova); BiH i Srbija te Bugarska i Rumunjska (po 5 radova); BiH i Hrvatska, Hrvatska i Slovenija te Sjeverna Makedonija i Srbija (po 4 rada).

Slika 1. Mrežni prikaz unutarregionalne komparacije u zemljama Jugoistočne Europe.

Iako je ova konkretna analiza usmjerena na zemlje, važno je napomenuti da u studijima društvenih pokreta slučajevi često i nisu zemlje, nego specifični pokreti ili prosvjedni valovi. Kao i u brojnim drugim područjima, studiji društvenih pokreta ističu problem metodološkog nacionalizma, odnosno tendencije da se objašnjenja pretjerano fokusiraju na stukturalne karakteristike nacionalne države, dok istovremeno ignoriraju međunarodne i vanjske faktore (Schwedler, 2021).

Bitan element ovog pregleda odnosi se i na pitanje učestalosti tema kojima se bave društveni pokreti. Popis tema s udjelima nalazi se u Tablici 4. Kako bi se što bolje zahvatilo tematsku raznolikost analiziranih slučajeva, kodiranje je pratilo i induktivnu, i deduktivnu logiku. Konačan popis tema, dakako, ima svoje manjkavosti. Prvo, društveni pokreti i prosvjedne mobilizacije nerijetko obuhvaćaju više od jedne

teme. Na primjer, u zemljama bivše Jugoslavije prisutno je značajno preklapanje između feminističkog i antiratnog pokreta (Bilić, 2012a, 2012b). Drugo, velike prosvjedne mobilizacije nerijetko obuhvaćaju ideološki i tematski vrlo raznolike skupine. Dobar primjer takvih prosvjednih valova nalazimo u Srbiji u posljednjih nekoliko godina (Vukelić i Pešić, 2023; Kralj, Sircar i Dolenc, 2024).

Dominantna tematska odrednica radova obuhvaćenih ovim pregledom jesu upravo protuvladini prosvjedi. Jedina jasno povezana karakteristika tih slučajeva jest da uključuju široku prosvjednu mobilizaciju usmjerenu protiv aktualne vlasti. Takva mobilizacija može biti neposredno potaknuta kritikom specifične vlasti i njezinih poteza, ali uglavnom se artikulira kroz općenitu poruku nezadovoljstva državom, političkim elitama i institucijama. Tematski, ti prosvjedi uglavnom kombiniraju prodemokratske i protukorupcijske poruke (npr. Kurtović, 2015; Dinev, 2023).

Tablica 4. Distribucija radova prema temama slučajeva.

Tema	Broj	Udio
protuvladini prosvjedi	80	31%
feministički i LGBTQ	35	14%
zaštita okoliša	32	13%
urbani i stambeni pokreti	21	8%
studentski i omladinski pokreti	16	6%
mirovni i proturatni aktivizam	12	5%
konzervativne vrijednosti	10	4%
radnička prava	7	3%
zdravstvo i pacijenti	5	2%
pandemija	5	2%
migracije	5	2%
navijači	5	2%
nova ljevica	4	2%
ratni veterani	2	1%
ostalo i nespecificirano	15	6%
ukupno	254	100%

Interes za pojedine slučajeve posebno se ističe u nekim kontekstima. Primjerice, od ukupno 58 radova o slučajevima iz Rumunjske, čak se 13 radova bavi slučajem mobilizacije vezane uz otvaranje rudnika zlata na području općine Roșia Montană. Slično tomu, u Bugarskoj se ističe broj radova koji se bave velikim prosvjedima 2013. i 2014. (7 članaka od 31), dok se u kontekstu BiH izrazito mnogo pisalo o JMBG prosvjedima 2013. i velikom prosvjednom valu 2014. (18 radova od 45).

Može se primijetiti da su u regionalnim istraživanjima radovi o primarno desnoj mobilizaciji još uvijek relativno rijetki. Samo 14 radova (6%) tako se odnosi na istraživanje desnih aktera kao što su na primjer antirodni pokreti (Vučković Juroš i dr., 2020). Takva slaba zastupljenost radova o desnim društvenim pokretima u skladu je i sa širim europskim trendovima, gdje su se još do prije desetak godina desnicom bavili ponajprije istraživači/ice političkih stranaka i tek u manjoj mjeri istraživači/ice društvenih pokreta (Castelli Gattinara i Pirro, 2018).

RASPRAVA I ZAKLJUČCI

Ovaj je rad imao za cilj prikazati razvoj istraživanja društvenih pokreta te mapirati literaturu o društvenim pokretima u Jugoistočnoj Europi. Sustavni pregled literature omogućio je opis najvažnijih teorijskih, metodoloških i tematskih karakteristika 254 rada na engleskom jeziku identificirana pretragom baze Scopus.

Tri su ključna uvida ovog rada. Prvo, broj radova o društvenim pokretima, prosvjedima i aktivizmu u Jugoistočnoj Europi u stabilnom je porastu u proteklih deset godina. Izvjesno je da dio te povećane akademske produkcije, posebno kad promatramo teme radova, proizlazi iz interesa za velike prosvjedne valove i njihovu interakciju s ostalim oblicima političke participacije. Pokrivenost zemalja Jugoistočne Europe ipak je neujednačena, pri čemu vrijedi uzeti u obzir mjeru radova u odnosu na broj stanovnika. Prema tom pokazatelju najbolje su pokriveni slučajevi iz Bosne i Hercegovine, dok su uvjerljivo najslabije pokriveni slučajevi iz Albanije. Nejednaka pokrivenost očituje se i u izboru slučajeva u komparativnim radovima, pri čemu su istovremeno najčešće zastupljeni slučajevi Hrvatske i Srbije, dok slučajevi iz Albanije, Crne Gore i Kosova nisu zastupljeni ni u jednom komparativnom radu.

Drugi uvid odnosi se na općenite metodološke trendove. U čak 79% radova identificiranih kroz ovaj sustavni pregled metodologija je isključivo kvalitativna, a unutar skupa tih radova izrazito je zastupljena metoda polustrukturiranog ili nestrukturiranog intervjua. To je razumljivo s obzirom na to da su primjene kvantitativnih metoda u istraživanju društvenih pokreta, primjerice analiza prosvjednih događaja, analiza društvenih mreža i anketiranje sudionika/ica prosvjeda, vrlo zahtjevne. No, upravo te metode nose poseban potencijal u smislu relevantnih podataka i uvida. Radovi koji kompariraju slučajeve iz dviju ili više zemalja nose samo 17%

u uzorku, a unutar komparativnih radova dominiraju oni s malim brojem država. Prateći poznatu podjelu između komparacija usmjerenih na varijable i komparacija usmjerenih na slučajeve (Ragin, 2014), komparativni radovi u ovom pregledu općenito pokazuju veću tendenciju prema potonjem. Ovaj se uvid poklapa i sa zaključcima sustavnog preglednog rada o antirodним pokretima (Gergorić, 2020).

Treći uvid odnosi se na najzastupljenije pokrete, odnosno teme. Regionalna istraživanja izrazito su orijentirana na masovne prosvjedne mobilizacije, a posebno se ističu različite vrste protuvladinih prosvjeda usmjerenih na borbu protiv korupcije, demokratizaciju te nešto rjeđe i socioekonomska pitanja. Uz protuvladine mobilizacije, relativno su dobro zastupljeni pokreti za zaštitu okoliša te feministički i LGBTQ pokreti. Kad govorimo o ideološkoj orijentaciji proučavanih pokreta, iskače podatak o malom udjelu radova (6%) koji se primarno bave mobilizacijom desnice.

Ograničenje ovog rada je to što se on, s obzirom na velik broj identificiranih radova, ponajprije bavio formalnim i lako pretraživim karakteristikama teksta. Zbog toga ostaje otvoreno pitanje do koje mjere regionalna istraživanja uistinu uzimaju u obzir specifičan kontekst (i kontekste) Jugoistočne Europe, a do koje mjere makinalno i nekritički primjenjuju koncepte i znanja iz zapadnoeuropske i sjevernoameričke literature. Razumijevanje aktualne i dugotrajne krize predstavničke demokracije, kao i njezine veze s političkom ekonomijom neoliberalnog kapitalizma, nemoguće je bez istraživanja koja ozbiljno uzimaju u obzir specifičan ekonomski razvoj europske poluperiferije (Gagyi, 2017) i aktivističko iskustvo iz zemalja Istočne Europe (Vilenica i dr., 2021). Također, važno je imati na umu da regionalna istraživanja trebaju izbjegavati isključivu usmjerenost na društvene pokrete (engl. *movement-centrism*) (McAdam i Tarrow, 2010), nego društvene pokrete treba gledati samo kao jednu od mogućih manifestacija političkog sukoba, koji može uključivati i brojne druge aktere i procese (Hutter, Kriesi i Lorenzini, 2018). Konačno, dobro je još jednom podsjetiti kako disparitet u pokrivenosti slučajeva potencijalno proizlazi iz podzastupljenosti lokalnih časopisa unutar Scopusa, a ne nužno slabog interesa lokalnih istraživača/ica.

Uzimajući u obzir sva tri navedena uvida, može se zaključiti da su slučajevi društvenih pokreta i srodnih fenomena s područja Jugoistočne Europe sve zastupljeniji u najutjecajnijem dijelu međunarodne akademske literature. Ipak, iako je niz radova obuhvaćenih ovim pregledom pridonio boljem razumijevanju društvenih pokreta, u literaturi se načelno može primijetiti manjak metodološkog pluralizma, kao i komparativne perspektive. Adresiranjem tih manjkova kao istraživačka zajednica možemo osigurati da povećana vidljivost istraživanja društvenih pokreta u regiji uistinu pridonese i rastu relevantnosti istraživanja.

FINANCIJSKA POTPORA

Nema je.

SUKOB INTERESA

Autori izjavljaju da nema sukoba interesa.

ETIČKO ODOBRENJE / ETHICAL APPROVAL

Autori izjavljaju da nisu bili dužni dobiti etičko odobrenje svoje institucije za provođenje istraživanja, no autori potvrđuju da su pri prikupljanju podataka slijedili dobre prakse etičnosti istraživanja.

PRISTUP PODACIMA I TRANSPARENTNOST

U mrežnom suplementu časopisa Revija za sociologiju dostupan je pregled izrade uzorka na poveznici <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/rzs/libraryFiles/download-Public/421>. Svi podaci o identificiranim radovima i njihovim karakteristikama dostupni su na upit autoru.

LITERATURA

- Almeida P (2010). Social Movement Partyism: Collective Action and Political Parties. U: *Strategic Alliances: Coalition Building and Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 170–196.
- Baća B (2022). Practice Theory and Postsocialist Civil Society: Toward a New Analytical Framework, *International Political Sociology*, 16 (1): 1–21.
- Bell D (1962). *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties, with 'The Resumption of History in the New Century'*. Cambridge: Harvard University Press.
- Benford RD (1997). An Insider's Critique of the Social Movement Framing Perspective, *Sociological Inquiry*, 67 (4): 409–430.
- Bermeo N (2003). *Ordinary People in Extraordinary Times*. Princeton: Princeton University Press.
- Bilić B (2011). A concept that is everything and nothing: Why not to study (post-)Yugoslav anti-war and pacifist contention from a civil society perspective, *Sociologija*, 53 (3): 297–322.
- Bilić B (2012a). Između multiplikacije i fragmentacije: Širenje antiratnih inicijativa u Srbiji i Hrvatskoj 1990-ih godina, *Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, XV (30): 33–52.

- Bilić B (2012b). *We Were Gasping for Air*. Baden Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Blee K i McDowell A (2022). Interviewing Activists. U: *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Hoboken: John Wiley & Sons, 1–6.
- Bottomore T (1987). *Politička Sociologija*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Buechler SM (1995). New Social Movement Theories, *The Sociological Quarterly*, 36 (3): 441–464.
- Buechler SM (2008). Social Strain, Structural Breakdown, Political Opportunity, and Collective Action, *Sociology Compass*, 2 (3): 1031–1044.
- Calhoun C (1993). “New Social Movements” of the Early Nineteenth Century, *Social Science History*, 17 (3): 385–427.
- Caramani D (ur.). (2013). *Komparativna politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Carroll WK i Ratner RS (1996). Master Framing and Cross-Movement Networking in Contemporary Social Movements, *The Sociological Quarterly*, 37 (4): 601–625.
- Castelli Gattinara P i Pirro ALP (2018). The far right as social movement, *European Societies*, 21 (4): 447–462. doi: 10.1080/14616696.2018.1494301.
- Cini L, Chironi D, Drapalova E i Tomasello F (2017). Towards a Critical Theory of Social Movements: An Introduction, *Anthropological Theory*, 17 (4): 429–452.
- Clemens ES (2016). *What Is Political Sociology?* Cambridge: Polity.
- Collyer FM (2018). Global patterns in the publishing of academic knowledge: Global North, global South, *Current Sociology*, 66 (1): 56–73.
- Cox L i Flesher Fominaya C (2013). European social movements and social theory: A richer narrative? U: Flesher Fominaya C, Cox L (ur.). *Understanding European Movements*. Routledge.
- Crouch C (2004). *Post-Democracy*. Cambridge: Polity.
- Della Porta D (2013). *Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements*. Cambridge: Polity.
- Della Porta D (2014a). In-Depth Interviews. U: Della Porta D (ur.). *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford: Oxford University Press, 228–261.
- Della Porta D (2014b). Focus Groups. U: Della Porta D (ur.). *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford: Oxford University Press. 289–307.
- Della Porta D (2015). *Social Movements in Times of Austerity: Bringing Capitalism Back into Protest Analysis*. Cambridge: Polity.
- Della Porta D (2020). Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31 (5): 938–948.
- Della Porta D i Diani M (2011). Social Movements. U: Edwards M (ur.). *The Oxford Handbook of Civil Society*. Oxford: Oxford University Press, 68–79.
- Della Porta D i Diani M (2020). *Social Movements: An Introduction*. Hoboken: Wiley Blackwell.
- Della Porta D i Tarrow S (2005). *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Della Porta D, Fernández J, Kouki H i Mosca L. (2017). *Movement Parties Against Austerity*. Cambridge: Polity.

- Diamond LJ (1994). Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation, *Journal of Democracy*, 5 (3): 4–17.
- Diani M (1992). The Concept of Social Movement, *The Sociological Review*, 40 (1): 1–25.
- Dinev I (2023). Barricades and ballots: exploring the trajectory of the Slovenian left, *East European Politics*, 39 (4): 609–626.
- Dobratz B, Waldner L i Buzzell T (2019). *Power, Politics, and Society: An Introduction to Political Sociology*. New York: Routledge.
- Dolenec D, Balković A, Kralj K, Širinić D, Romanos E, Fernandes T (2020). Protest Event Dataset for Croatia, Portugal, Serbia and Spain: Focus on Strike Data, *Politička misao: časopis za politologiju*, 57 (4): 155–168.
- Fagan A i Sircar I (ur.) (2017). Activist Citizenship in Southeast Europe [Special issue], *Europe-Asia Studies*, 69 (9).
- Fligstein N i McAdam D (2011). Toward a General Theory of Strategic Action Fields, *Sociological Theory*, 29 (1): 1–26.
- Foley MW i Edwards B (1996). The Paradox of Civil Society, *Journal of Democracy*, 7 (3): 38–52.
- Gagyi A (2015a). Social Movement Studies for East Central Europe? The Challenge of a Time-Space Bias on Postwar Western Societies, *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1 (3):16–36. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i3.93>
- Gagyi A (2015b). Why don't East European movements address inequalities the way Western European movements do? A review essay on the availability of movement relevant research, *Interface: a journal for and about social movements*, 7 (2): 15–26.
- Gagyi A (2017). What it takes to compare non-core movements: a world-systems perspective. Two cases from contemporary East Central European movements, *Interface: a journal for and about social movements*, 9 (2): 61–82.
- Gamson WA i Meyer DS (1996). Framing political opportunity. U: McAdam D, McCarthy JD i Zald MN (ur.). *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press, 275–290.
- Gergorić M (2020). Anti-Gender Movements in 21st Century, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, 17 (1): 149–167.
- Gerhards J i Rucht D (1992). Mesomobilization: Organizing and Framing in Two Protest Campaigns in West Germany, *American Journal of Sociology*, 98 (3): 555–596.
- Goffman E (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, MA, US: Harvard University Press.
- Goldstone JA (2003). Introduction: Bridging Institutionalized and Noninstitutionalized Politics. U: Goldstone JA (ur.). *States, Parties, and Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodwin J i Jasper JM (1999). Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory, *Sociological Forum*, 14 (1): 27–54.
- Goodwin J i Jasper JM (ur.) (2004). *Rethinking Social Movements: Structure, Meaning and Emotion*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Goodwin J, Jasper JM i Polletta F (ur.) (2001). *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Gusenbauer M i Haddaway NR (2020). Which academic search systems are suitable for systematic reviews or meta-analyses? Evaluating retrieval qualities of Google Scholar, PubMed, and 26 other resources, *Research Synthesis Methods*, 11 (2): 181–217.
- Habermas J (1981). New Social Movements, *Telos*, (49): 33–37.
- Heaney MT i Rojas F (2015). *Party in the Street: The Antiwar Movement and the Democratic Party after 9/11*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Hetland G i Goodwin J (2013). The Strange Disappearance of Capitalism from Social Movement Studies. U: Barker C, Cox L, Krinsky J i Gunvald Nilsen A (ur.). *Marxism and Social Movements*. Leiden: Brill, 83–102.
- Horvat S i Štiks I (ur.) (2015). *Welcome to the Desert of Post-Socialism: Radical Politics After Yugoslavia*. Brooklyn, NY: Verso.
- Hutter S (2014) Protest event analysis and its offspring. In: Della Porta D (ur.). *Methodological Practices in Social Movement Research*. Oxford: Oxford University Press, 335–367.
- Hutter S, Kriesi H i Lorenzini J (2018). Social Movements in Interaction with Political Parties. U: Snow DA, Soule SA, Kriesi H, i dr. (ur.). *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, 322–337.
- Jacobsson K i Saxonberg S (ur.). (2013). *Beyond NGO-ization: The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe*. Routledge.
- Jasper J i Duyvendak JW (ur.). (2015). *Players and Arenas: The Interactive Dynamics of Protest*. Amsterdam University Press.
- Jasper JM (2011). Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research, *Annual Review of Sociology*, 37: 285–303. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150015>
- Jesson J, Matheson L i Lacey F (2011). *Doing Your Literature Review: Traditional and Systematic Techniques*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Johnston H i Klandermans B (1996). The Cultural Analysis of Social Movements. U: Johnston H i Klandermans B (ur.). *Social Movements And Culture*. Routledge, 3–24
- Katz RS i Mair P (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party, *Party Politics*, 1 (1): 5–28.
- Katz RS i Mair P (2009). The Cartel Party Thesis: A Restatement, *Perspectives on Politics*, 7 (4): 753–766.
- Keane J (1998). *Civil Society: Old Images, New Visions*. Stanford University Press.
- Kitschelt H (2006). Movement Parties. U: Katz RS i Crotty W (ur.). *Handbook of Party Politics*. London: SAGE Publications, 278–290.
- Kopecky P i Mudde C (2005). *Uncivil Society?: Contentious Politics in Post-Communist Europe*. London: Routledge.
- Kralj K (2021). Maintaining the Boundary: Analyzing the Continuous Importance of Nonpartisanship for Croatian 'Second Wave' Advocacy NGOs, *Politička misao: časopis za politologiju*, 58 (4): 52–76.
- Kralj K, Sircar I i Dolenc D (2024). Against Dictatorship, against Backsliding? Examining the Effect of Serbian Anti-Government Protests on the 2020 Electoral Boycott, *East European Politics and Societies*, 38 (4): 1195–1218.
- Kriesi H (1995). *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Kriesi H, Grande E, Lachat R, Dolezal M, Bornschieer S i Frey T (2008). *West European Politics in the Age of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kriesi H, Lorenzini J, Wüest B i Hausermann S (ur.). (2020). *Contention in Times of Crisis: Recession and Political Protest in Thirty European Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krinsky J (2013). Marxism and the Politics of Possibility: Beyond Academic Boundaries. U: Barker C, Cox L, Krinsky J i Nilsen AG (ur.). *Marxism and Social Movements*. Leiden: Brill, 83–102.
- Kumar K (1993). Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term, *The British Journal of Sociology*, 44 (3): 375–395.
- Kurtović L (2015). 'Who sows hunger, reaps rage': on protest, indignation and redistributive justice in post-Dayton Bosnia-Herzegovina, *Southeast European and Black Sea Studies*, 15(4): 639–659.
- Kurzban C (2003). The Post-Structuralist Consensus in Social Movement Theory. U: Goodwin J i Jasper JM (ur.). *Rethinking Social Movements: Structure Meaning and Emotion*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 111–120.
- Lim TC (2016). *Doing Comparative Politics: An Introduction to Approaches and Issues*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Lipset SM (1957). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Mair P (2006). Ruling the Void, *New Left Review*, (42): 25–51.
- Mair P (2011). *Bini Smaghi vs. the Parties: Representative government and institutional constraints*. EUI-RSCAS Working Papers 22, European University Institute (EUI), Robert Schuman Centre of Advanced Studies (RSCAS).
- Manin B (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam D (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- McAdam D i Tarrow S (2010). Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship between Elections and Social Movements, *Perspectives on Politics*, 8 (02): 529–542.
- McAdam D, McCarthy JD i Zald MN (ur.) (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam D, Tarrow S i Tilly C (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy JD i Zald M N (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory, *American Journal of Sociology*, 82 (6): 1212–1241.
- McClain Brown C (2017). Tvitovi i mobilizacija: teorija kolektivnog djelovanja i društveni mediji, *Medijske studije*, 8 (15): 3–21.
- Meiksins Wood E (1995). *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci A (1980). The new social movements: A theoretical approach, *Social Science Information*, 19 (2): 199–226.
- Mesić M (1996). Resursno mobilizacijska teorija društvenih pokreta, *Revija za sociologiju*, 27 (3–4): 193–204.

- Mesić M (1998). Teorija društvenih pokreta – američke perspektive, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 7 (4-5): 699–729.
- Meyer DS i Lupo L (2010). Assessing the Politics of Protest. Political Science and the Study of Social Movements. U: Klandermans B i Roggeband C (ur.). *Handbook of Social Movements Across Disciplines*. Boston: Springer US, 111–156.
- Mikuš M (2018). *Frontiers of Civil Society: Government and Hegemony in Serbia*. New York: Berghahn Books.
- Milan C i Dolenc D (2023). Social movements in Southeast Europe: from urban mobilisation to electoral competition, *East European Politics*, 39 (4): 577–587.
- Nash K (2010). *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics and Power*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Norris P (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Offe C (1985). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics, *Social Research*, 52 (4): 817–868.
- Oliver PE i Johnston H (2005). What a Good Idea! Ideologies and Frames in Social Movement Research. U: Johnston H i Noakes JA (ur.). *Frames of Protest: Social Movements and the Framing Perspective*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Petticrew M i Roberts H (2006). *Systematic Reviews in the Social Sciences: A Practical Guide*. Malden: Blackwell Publishing.
- Piotrowski G (2015). What are Eastern European Social Movements and How to Study Them?, *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 1 (3): 4–15.
- Pirro ALP i Castelli Gattinara P (2018). Movement parties of the far right: the organization and strategies of nativist collective actors, *Mobilization: An International Quarterly*, 23 (3): 367–383.
- Piven FF i Cloward R (1978). *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*. New York: Vintage.
- Piven FF i Cloward RA (1991). Collective Protest: A Critique of Resource Mobilization Theory, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 4 (4): 435–458.
- Pranckutė R (2021). Web of Science (WoS) and Scopus: The Titans of Bibliographic Information in Today's Academic World, *Publications*, 9 (1): 12.
- Ragin CC (2014). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies, With a New Introduction*. Oakland: University of California Press.
- Sampson S (2004). Too much civil society? Donor-driven NGOs in the Balkans. U: Dhundale L i Andersen EA (ur.). *Revisiting the Role of Civil Society in the Promotion of Human Rights*. Danish Institute for Human Rights, 197–220.
- Schwedler J (2021). Against Methodological Nationalism: Seeing Comparisons as Encompassing through the Arab Uprisings. U: Simmons ES i Rush Smith N (ur.). *Rethinking Comparison: Innovative Methods for Qualitative Political Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 172–189.
- Sivertsen G (2016). Patterns of internationalization and criteria for research assessment in the social sciences and humanities, *Scientometrics*, 107 (2): 357–368.
- Snow DA i Benford R (1992). Master Frames and Cycles of Protest. U: Morris AD i Mueller CM (ur.). *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press, 133–155.

- Snow DA, Rochford EB, Worden SK, i dr. (1986). Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation, *American Sociological Review*, 51 (4): 464–481.
- Staggenborg S (2007). *Social Movements*. Oxford: Oxford University Press.
- Streeck W (2011). The Crises of Democratic Capitalism, *New Left Review*, (71): 5–29.
- Stubbs P (2012). Networks, Organisations, Movements: Narratives and Shapes of Three Waves of Activism in Croatia, *Polemososamdeset: Journal of Interdisciplinary Research on War and Peace*, 15 (30): 11–32.
- Tarrow S (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly C (2004). *Social Movements, 1768-2004*. New York: Routledge.
- Tilly C (2022). *Charles Tilly: sobre violencia colectiva, política contenciosa y cambio social: Antología selecta* (E Castañeda i CL Schneider, ur.). Mexico City: UNAM, Instituto de Investigaciones Sociales.
- Tilly C i Tarrow S (2007). *Contentious Politics*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Tilly C i Tarrow S (2008). *La politica del conflitto*. Milano: Mondadori Bruno.
- Tilly C i Tarrow S (2015). *Politique(s) du conflit. De la grève à la révolution*. Paris: Presses de Sciences Po.
- To WM i Yu BTW (2023). Rise in higher education researchers and academic publications, *Emerald Open Research*, 1 (3). <https://doi.org/10.1108/EOR-03-2023-0008>
- Touraine A (1985). An Introduction to the Study of Social Movements, *Social Research*, 52 (4): 749–787.
- Vetta T (2018). *Democracy Struggles: NGOs and the Politics of Aid in Serbia*. New York: Berghahn Books.
- Vilenica A, Florea I, Popovici V i Pósfai Z (2021). Urban struggles and theorising from Eastern European cities. U: Lancione M i McFarlane C (ur.). *Global Urbanism*. London: Routledge, 306–316.
- Vučković Juroš T, Dobrotić I i Flego S (2020). The Rise of the Anti-Gender Movement in Croatia and the 2013 Marriage Referendum, *Europe-Asia Studies*, 72 (9): 1523–1553.
- Vukelić J i Pešić J (2023). The unusual weakness of the economic agenda at protests in times of austerity: the case of Serbia, *East European Politics*, 39 (4): 645–665.
- Walgrave S, Wouters R i Ketelaars P (2016). Response problems in the protest survey design: evidence from fifty-one protest events in seven countries, *Mobilization: An International Quarterly*, 21 (1): 83–104.
- Walters WH (2017). Citation-Based Journal Rankings: Key Questions, Metrics, and Data Sources, *IEEE Access* 5: 22036–22053.
- Žilović M (2013). Narod hoće da sruši režim: različite sudbine severnoafričkih režima tokom Arapskih previranja 2010/20111, *Političke perspektive : časopis za istraživanje politike*, 3 (2): 77–101.

Research on Social Movements in Southeast Europe: A Systematic Literature Review

Karlo KRALJ <https://orcid.org/0000-0002-2929-5020>

Faculty of Political Science, University of Zagreb, Croatia

karlo.kralj@fpzg.hr

ABSTRACT

Social movements and related phenomena have become an increasingly frequent subject of social research in Southeast Europe. Given the rapidly growing body of regional literature on the topic, it is necessary to understand its key characteristics and research trends. This article presents the results of a systematic literature review on social movements in ten Southeast European countries, based on an analysis of 254 scholarly papers indexed in the Scopus database. Several aspects of the reviewed articles are examined: country coverage within the region, commonly used methods, prevalent topics, the presence of authors and concepts from the field of social movement studies, case selection, and types of comparative research. Three main insights emerge from this review. First, research on social movements in Southeast Europe has intensified over the past decade, though case coverage across countries remains uneven. Second, single-case study designs dominate, with qualitative methods—particularly semi-structured and unstructured interviews—being most frequently used. Third, the research agenda is primarily focused on mass protest waves, with right-wing mobilizations being relatively less explored. Considering these findings, the article concludes that there is room within the regional literature for further developments that could enhance both the academic and general relevance of research on social movements.

Key words: social movements, protests, activism, collective mobilisation, Southeast Europe